

NAKLADNIK
Disput, Zagreb

ZA NAKLADNIKA
Josip Pandurić

RECENZENTI
Wayles Browne
Maria Cichońska
Branko Kuna
Bernardina Petrović
Marija Znika

IZVRŠNA UREDNICA
Mihaela Matešić

KOREKTURA
Jasmina Han

LIKOVNO OBLIKOVANJE NASLOVNICE
Goran Grčić

GRAFIČKA PRIPREMA
Disput

TISAK
Feroproms, Zagreb

Godina i mjesec objavljivanja
2009, veljača

CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 688701

ISBN 978-953-260-054-4

ije e je i

Branko Tošović

Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-Korelacional)

S. 29–55.

Zagreb: Disput, 2009

Jezični
varijeteti
i nacionalni
identiteti

Prilozi proučavanju standardnih jezika
utemeljenih na štokavštini

Uredili

Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić

disput

BRANKO TOŠOVIĆ

(Graz)

KONVERGENTNE I DIVERGENTNE STANDARDOLŠKE INTERAKCIJE (BKS-KORELACIONAL)

Sažetak Jezici se mogu dovoditi u vezu ne samo čisto sociolingvistički nego mnogo kompleksnije i bez unaprijed zadanih veza. Osnovna vrijednost takvog pristupa jeste da se uzimaju u obzir svi odnosi, da se nijedan od njih ne favorizuje, da se svi posmatraju ravnopravno. U korelacionoj analizi u zadnji plan odlazi pitanje imenovanja jezika, njihovog statusa, da li se radi o standardnim jezicima, varijantama jednog jezika, opravdanosti postojanja i sl., a u prvi izbija pitanje kakav se sistem odnosa gradi.

Ključne riječi korelacija, korelacional, kategorijal, bosanski/bošnjački, hrvatski, srpski, standardizacija

1. Na interakcijskom planu jezici obrazuju tri podsistema: intrakorelacional, interkorelacional i ekstrakorelacional. Intrakorelacional predstavlja sistem veza unutar jednog jezika (recimo, bošnjački intrakorelacional, hrvatski intrakorelacional, srpski intrakorelacional). Interkorelacional je mreža odnosa koju plete jedan jezik sa najmanje dva veoma srodna jezika (tako bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski jezik¹ tvore bks-korelacional). Ekstrakorelacional sadrži interakciju nesrodnih, genetski različitih, prostorno raštrkanih, dislociranih jezika (npr. srpsko-njemački ekstrakorelacional) ili vremenski nesinhronizovanih jezika (hrvatsko-latinski ekstrakorelacional). Ukoliko u bilo kome od triju sistema dolazi do kompatibilnosti, nastaje kategorijal.

2. U korelacionim sistemima djeluju različiti procesi. Među njima posebno se izdvajaju dvije tendencije. Jedna vodi približavanju, ujednačavanju, sinhronizaciji, objedinjavanju, integrisanju, homogenizaciji, unifikaciji. Nazvaćemo je konvergencijom. Druga ima sasvim suprotnu usmjerenost – teži odbijanju, distanciranju, razlikovanju, diferencijaciji, nepodudaranju, razdvajanju, cijepanju, uda-

¹ U daljem tekstu nazivi *bosanski/bošnjački*, *hrvatski* i *srpski* jezik daju se u formi skraćenice *BKS*, *B/K/S* ili *B*, *K*, *S*.

ljavanju, disoluciji i stvara divergenciju. U intrakorelacionalu dominira konvergencija, u interkorelacionalu dolazi do izražaja i konvergencija i divergencija, a u ekstrakorelacionalu međusobno razmjenjivanje. Normiranje i kodificiranje jezika mogu se na ovome planu produktivno i svrsishodno analizirati. U standardizaciji interakcijski posmatranoj djeluju dvije tendencije – centripetalna i centrifugalna. Centripetalna vodi zbližavanju i usaglašavanju standarda te nastanku konvergentne standardizacije, a centrifugalna teži diferencijaciji i generiše divergentnu standardizaciju. Težište u konvergentnoj standardizaciji leži na identičnosti, a u divergentnoj na različitosti. Ukoliko se pak i jedna i druga tendencija ukrštaju i prožimaju, nastaje kodivergentna standardizacija. Ona se pojavljuje onda kada postoji dvostruka, istovremena paralelna orijentacija i na identičnost i na različitost. Da li je to najčešći slučaj (da standardizacija nastaje i na bazi identičnosti, i na bazi različitosti), treba utvrditi u istraživanju šire građe.

3. Konvergentna standardizacija može imati različite kategorijalne vrijednosti. Insistiranjem na onome čime se unutar jednoga jezika ili prostora postiže jedinstvo nastaje intrakonvergentna standardizacija. Ukoliko se normiranje orijentiše na kodifikaciju genetski bliskih jezika, stvara se interkonvergentna standardizacija. Kada je standardizacija usmjerena na nebliske, nesrodne jezike, nastaje ekstrakonvergentna standardizacija. Npr. hrvatska intrakonvergentna standardizacija podrazumijeva normativno objedinjavanje jezičkog izraza svih Hrvata. Hrvatska interkonvergentna standardizacija se pojavljuje ukoliko se norma centripetalno orijentiše na druge standardizacije iznikle iz bivšeg srpskohrvatskog jezika (srpsku i/ili bošnjačku). Hrvatska ekstrakonvergentna standardizacija nastaje na bazi lingvoheterogene normalizacije u odnosu na jezik/jezike koji ne pripada/pripadaju bivšem srpskohrvatskom jeziku. Interakcija može nastati kao posljedica neosmišljene orijentacije (da se, recimo, onaj ko normira hrvatski jezik nesvjesno orijentiše na bošnjački ili srpski standard) pa zato treba razlikovati svjesnu i nesvjesnu konvergenciju i divergenciju. Stoga intencionalnost može imati više teoretskih kombinacija: 1. konvergencija svjesna, divergencija nesvjesna, 2. konvergencija nesvjesna, divergencija svjesna, 3. konvergencija svjesna, divergencija svjesna, 4. konvergencija nesvjesna, divergencija nesvjesna. Divergencija se može odnositi na lingvohomogenu (srodnu, blisku) standardizaciju (npr. hrvatsku u odnosu na srpsku), a konvergencija na lingvoheterogenu (manje blisku, srodnu, daleku) standardizaciju (npr. njemačku, rusku, englesku). I obrnuto. Divergencija i konvergencija se u standardološkim rješenjima ne ekspliciraju (ne kaže se, recimo, u nekom pravopisu da se nešto propisuje zbog toga da bi ličilo na neki drugi standard ili bilo drugačije od njega), što otežava ovakvu vrstu analize. Stoga se o tome može suditi na osnovi prisutnih tendencija i ekspliciranih sudova i stavova.

4. Devedesetih godina prošlog stoljeća došlo je na području novih država (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije) do pojave triju standarda – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, koji su zamijenili dotadašnji, zajednički srpsko-hrvatski. Ti standardi koegzistiraju i prožimaju se na ovaj ili onaj način. U ovome relativno kratkom periodu od petnaestak godina razvijali su se procesi koji bi se

interakcijski mogli svesti na divergenciju i konvergenciju. Budući da se ove megakorelacije zasnivaju na dvije osnovne zakonitosti – na privlačenju i odbijanju – stare i nove standardizacije našle su se u procijepu tih orijentacija. Pod uticajem društvenih okolnosti, ratnih sukoba, jačanja mržnje, etničke i religiozne netrpeljivosti, međunarodne frustracije... u prvi plan je izašlo odbijanje pa je divergencija postala dominantna. Veze koje se uspostavljaju između B, K, S pojedinačno ili u kompleksu tvore BKS-korelacional. U njemu treba tražiti odgovore na pitanje da li se, kako i koliko navedeni jezici konvergentno i/ili divergentno ponašaju, međusobno utiču, prožimaju i ukrštaju. Tu postoje dva nivoa: jedan čine međusobni kontakti B, K, S (koji se, između ostalog, završavaju preuzimanjem određenih jedinica), a drugo uzajamno naslanjanje na standardološka rješenja ili pak distanciranje. U tome značajnu ulogu ima pripadnost određenom civilizacijskom krugu.

5. **Intrakorelacional.** Jezička identifikacija zatvorena u vlastitu sredinu i usmjerena ka sveukupnom objedinjavanju govornih realizacija i govornih lica istoga jezika razvija intrakonvergentnu standardizaciju (zasnovanu, recimo, na onome što bismo nazvali svehrvatskost, svesrpskost, svebošnjakost). Svaki jezik razvija odgovarajuću interakciju, koja može imati – konvergentni i divergentni karakter.

6. Bošnjački konvergentni intrakorelacional koncentriše se na objedinjavanje, homogenizaciju jezika Bošnjaka koji žive u Bosni i Hercegovini i Srbiji (Sandžaku). “Bošnjake kao narod objedinjuje njihov zajednički jezik, koji oni nazivaju bosanskim, a tako ga nazivaju i sandžački Muslimani, mada oni u principu sebe ne smatraju ‘Bosancima’. Dakle, to je jezik jednog naroda, bez obzira kakve sve teritorijalno-etničke razlike postoje unutar samog tog naroda” (Jahić 1999: 103). Vrijedilo bi teorijski i praktično razmotriti opravdanost sljedeće postavke: “Bošnjački narod ne može opstati bez svoga bosanskog jezika [...]” (Jahić 1999: 269).

7. Suština hrvatskog konvergentnog intrakorelacionala sastoji se u tome da se standardizacijom obuhvate svi oni koji se izjašnjavaju kao Hrvati. Postoji više primjera takve pozicije. Takvu orijentaciju posebno snažno zastupa Ivo Škarić. On se zalaže za “opće svehrvatski jezik”, “opće prihvaćeni hrvatski idiom” (Škarić 1994). U njegovom intrakorelacionalu se miješa i ukršta (1) konvergentni redukcionizam i minimalizam, čija je suština u tome (a) da se preferira “zajednički jezik s a m o Hrvata” (što bismo mogli nazvati kroatokonvergentijom), (b) da se preporučuje jezički izraz koji pokriva više hrvatskih govora, a ne onaj koji je “štokavskiji”; (2) konvergentni maksimalizam, koji se ispoljava u tome što se insistira na tome da hrvatski jezik govore “sva hrvatska usta”, sa bitnom ogradom: “štokavski jezik u hrvatskim ustima”, još preciznije “u zapadnoštokavskim ustima”. U takvoj poziciji težište se pomjera sa “klasičnog” hrvatskog standarda, “zatečenog hrvatskog standardnog jezika”, koji ne “reprezentira dobro hrvatsko dijasistemske obličje”, čak je “bliži prosječnom Muslimanu, Crnogorcu i Srbinu nego prosječnom Hrvatu” (Škarić 1994: 100). Škarić smatra da hrvatski standardni jezik mora proći fazu destrukcije da bi se rekonstruisao. Ovaj primjer lijepo pokazuje kako dva suprotna procesa (konvergencija i divergencija) uvijek idu zajedno: direktno

zaganje za hrvatsku intrakonvergenciju prati implicitno insistiranje na hrvatskoj intradivergenciji u odnosu na postojeći standard, čime se autorova pozicija uklapa u onu treću struju koju sam izdvaja i naziva revolucionarnom: "Njoj je zatečeni hrvatski standardni jezik daleko od naravnog optimuma" (Škarić 1994: 99). Škarić se zalaže za promjenu u grafijskom sistemu u tom smislu što bi trebalo uvesti jednoznačno pisanje dvo fonema je i kratkog jata (*cvjet, ljep*), dok č-ć valja svesti na č, a dž-đ na đ, jer je "za većinu Hrvata, napose urbanih, u općem jeziku već završena defonologizacija fonemske opreke č-ć, a pogotovu đ-dž, te da se nerazložno gubi energija pri opismenjavanju i trud oko ispravnosti pisanja č-ć, dž-đ" – Škarić 2001b: 13. Realizacija ove ideje dovela bi do značajne interkorelacije bks-divergencije.

8. Neki se zalažu čak za "umjetni jezik, međuhrvatski esperanto", koji bi objedinjavao "tri hrvatska jezika": čakavski, kajkavski i štokavski (Bilić 1997: 17).

9. Posebnu vrstu hrvatskog konvergentnog intrakorelacionizma razvija Dalibor Brozović. Njegova konvergencija uglavnom je usmjerena na jezik Hrvata u Bosni i Hercegovini i predstavlja oblik totalne intrakonvergencije: "Postoji dakle samo jedan hrvatski jezik i ne može biti jedan za Hrvate u Republici Hrvatskoj i drugi za Hrvate u Bosni i Hercegovini" (Brozović 1999: 15). Dalibor Brozović odbacuje ideju stvaranja neke posebne varijante ili poluvarijante hrvatskog jezika, tačnije protiv je bilo kakve intrahrvatske divergencije, protiv mogućnosti da jedan dio Hrvata izvan Hrvatske (u datom slučaju u Bosni i Hercegovini) stvori neki svoj hrvatski jezik: "Nisu neprihvatljivi samo pokušaji da se bošnjački jezik nametne bosanskohercegovačkim Hrvatima, bezuvjetno su neprihvatljive i eventualne tendencije da se ostvari nekakav autonomni bosanskohercegovački hrvatski standardni jezik. Takve tendencije nisu glasne, ali ima nekih sličnih nagovještaja" (Brozović 1999: 15). Hrvatskom konvergentnom intrakorelacionalu značajan doprinos daju Hrvati u Bosni i Hercegovini, naročito u zapadnoj Hercegovini. Takva nastojanja izazivaju kod nekih drugačija razmišljanja. Recimo, Dževad Jahić smatra da "snažne tendencije izjednačavanja sa hrvatskim jezikom (koje su u posljednje vrijeme išle brzim tempom u zapadnoj Hercegovini) dovode u pitanje postojanje i uopće opstanak te eventualne bosansko-hercegovačke 'poluvarijante' hrvatskog jezika" (Jahić 1999: 113). On konstatuje da je izgubljena nekadašnja svijest bosanskih Hrvata o pripadnosti Bosni kao svojoj etničko-jezičkoj matici.

10. Konvergentni intrakorelacionizam njeguje i Stjepan Babić. U prilog takve orijentacije ide, recimo, njegov stav da se Hrvati u BiH treba da drže hrvatske književnojezičke norme (Babić 1997: 29). Babić ističe da je važno da se hrvatski jezički priručnici upotrebljavaju "u cijelom hrvatskom narodu ma gdje živio" i dodaje: "Po naravi stvari ti su priručnici nastali samo u Zagrebu, ali kako oni vrijede za cijelu Hrvatsku, normalno je da vrijede i za Hrvate u BiH". (Babić 1997: 30). Autor dalje ističe da hrvatska jezička norma nikada nije bila određivana zagrebocentrično, nego kroatocentrično i dodaje: "A nije ni mogla biti zagrebocentrično jer je Zagreb na kajkavskome području, a on ne samo da nije nametao kajkavske

osobine, nego se nesebično odrekao kajkavskoga kao književnoga jezika radi jedinstva svih Hrvata i time dao primjer u žrtvovanju svojih posebnosti radi cjelovitosti svoga naroda" (Babić 1997: 30). Babić govori o "općehrvatskoj jezičnoj normi" i upozorava da se u njoj ne smije zanemariti bosanskohercegovačka sastavnica (Babić 1997: 30). Ovakva norma treba da bude "obvezatna za sve Hrvate", a u cilju "očuvanja jedinstvenoga hrvatskoga književnoga jezika u Hrvatskoj i BiH" (Babić 1997: 33).

11. Srpski konvergentni intrakorelacional se prilično razlikuje od hrvatskog. I dok je hrvatski duboko prožet pitanjima standardizacije, srpski se najviše ispoljava na drugom planu – u težnji da se ukloni dvojstvo u refleksu praslovenskog jata, a u korist ekavskog i na štetu ijekavskog. Temelje srpske intrakonvergencije udario je Vuk Karadžić stavom o "jeziku Srba svijeh i svuda". Belić je potencirao jezičko jedinstvo Srba i Hrvata (Belić 1997: 17). Nešto slično činio je Pavle Ivić govoreći o jedinstvu srpskohrvatskog književnog jezika (Ivić 1990: 321).

12. Godine 1993. izvršen je pokušaj/eksperiment da se ekavica uvede na jednom dijelu srpskog govornog područja – u Republici Srpskoj (ali ne i u Crnoj Gori). Poduhvat je propao, što se moglo i očekivati, jer se radilo o ishitenom, brzopletom, nepromišljenom i sasvim pogrešnom potezu. Kao razlog za ovu vrstu srpske intrakonvergencije isticali su "ciljevi od opšteg značaja", finansijski razlozi i sl. (Ivić 1999-www). Ivić piše da je rat u Bosni i Hercegovini, sam po sebi užasna nesreća, imao i pozitivne posljedice: učvrstio je među tamošnjim Srbima svijest o potrebi srpskog jedinstva (Ivić/Brborić 1995: 13). "Ujedinjenje Srba, ali potpuno ne samo političko, već i privredno, kulturno, jezičko postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine" (Ivić/Brborić 1995: 13). Radilo se, prema mišljenju Pavla Ivića, o istorijskoj šansi. Međutim, uvođenje ekavice dovelo bi do tri važna, ali nejednaka rezultata: do radikalne srpske intrakonvergencije (bilo bi ukinuto dvojstvo u izgovoru na teritoriji Srbije i Bosne i Hercegovine), do izrazite srpske intradivergencije (došlo bi do polarizacije između srbijanskog srpskog i bosanskog srpskog jezika, s jedne strane, i srpskog jezika u Crnoj Gori i Hrvatskoj) i do markantne bks-interdivergencije (ekavica bi pravila jasnu polarizaciju između srpskog, s jedne strane, i hrvatskog i bošnjačkog, s druge). S tim u vezi treba napomenuti da je Jovan Skerlić zastupao posebnu vrstu srpskohrvatske intrakonvergencije. On je, naime, 1913. godine predlagao da se ekavski izgovor izabere kao jedini izgovor, a latinica kao pismo. I na hrvatskoj strani javljala se ideja da se uvede ekavica. Jedan od njenih pristalica bio je Ante Starčević, koji je nastojao da se u Hrvatskoj govori ekavica. Starčevićeva ideja nije prihvaćena jer su prevladali hrvatski vukovci, koji su se zalagali za ijekavski izgovor. U posljednje vrijeme čuju se glasovi da se ikavica standardizuje, što nailazi na osudu nekih hrvatskih jezikoslovaca: "Jedni bi željeli vratiti standardnu ikavštinu više od sto dvadeset godina nakon njezina konačnoga napuštanja, i to kao jedini ili bar paralelni jezični standard. Zastupnike te ideje ne smeta što bi to bio kulturni prevrat kakav nije doživio nijedan europski jezik posljednjih stoljeća, a ako bi se radilo samo o obnavljanju ijekavsko-ikavske usporednosti,

onda bi to značilo povratak jedne za standardni jezik načelno nepogodne situacije, jer je sam smisao svakoga standarda u uklanjanju nefunkcionalnih dvostrukosti i višestrukosti, u jeziku i svagdje drugdje" (Brozović 1998: 166-167). Neki se zalažu za ikavicu jer smatraju da je to "najhrvatskiji govor". Stjepan Babić smatra da je ta struja veoma slaba "jer nakon 150 godina upotrebe jekavice za ikavicu je kasno" (Babić 2004: 19). Uvođenje ikavice u hrvatski standard dovelo bi do značajne bks-interdivergencije.

13. U posljednje vrijeme u srpskoj lingvistici dolazi do pojave novih tonova. Najveći odjek imale su ideje Dragoslava Mihailovića usmjerene na ravnopravnost govora centralne Srbije a protiv povlašćenog ijekavskog govora manjine u Srbiji. Po njegovom mišljenju govor centralne Srbije je u značajnim naučnim djelima marginalizovan do dijalekta srpskohrvatskog jezika. On se zalaže za jačanje i afirmaciju jezika Srba iz Srbije. Snaženjem ove ideje došlo bi od izražene srpske intradivergencije, tačnije do interakcijskih tenzija na pojedinim dijelovima srpskog govornog područja u okviru više novoformiranih država.

14. Posebnu vrstu srpske intrakorelacione divergencije predstavlja tendencija da se normativno prihvate brojna akcenatska odstupanja (skraćivanje, gubljenje postakcenatske dužine, pojava akcenta na krajnjem slogu i silaznih akcenata na unutrašnjim slogovima) i da tako nastanu dvojna rješenja – jedno, recimo, za Srbiju (ili ekavski dio), a drugo za ostali prostor na kome se govori srpski jezik.

15. Bošnjački divergentni intrakorelacional ispoljava se (iako se radi o veoma kratkom vremenu standardizacije) u nastajanju posebnih varijanata bosanskog/bošnjačkog jezika. Dževad Jahić konstatuje da su se unutar bosanskog jezika već formirale dvije varijante – bosanska i sandžačka, odnosno zapadna i istočna (Jahić 1999: 269).

16. Hrvatski divergentni intrakorelacional predstavlja formu distanciranja od nečeg što se nameće kao opštehrvatsko. Tipičan primjer takve divergencije je odbojnost nekih prema novogovoru. U hrvatsku divergenciju treba uključiti i tendenciju izdvajanja posebnih varijanti hrvatskog jezika, za koju se zalažu neki lingvisti. Ivo Pranjković se, recimo, pita zašto ne bi i Hrvatima u BiH bilo dozvoljeno da kultiviraju vlastitu varijantu unutar šire definisanog hrvatskog standarda budući da u okviru standardnog hrvatskoga jezika već sada egzistira pet varijanti: dubrovačka, dalmatinska, riječka, slavonska i zagrebačka (Pranjković 1997b). S druge strane Miro Kačić, govoreći o inačicama, ističe: "Naziv inačica može biti opasniji od tvrdnje o istosti. Jer može se govoriti o splitskoj, dubrovačkoj ili zagrebačkoj inačici hrvatskoga književnoga jezičnoga sustava. I svaka od njih pokazuje svoje višerazinske različitosti" (Kačić 1995: 65). Brozović je, kao što smo rekli, protiv varijantske polarizacije hrvatskog jezika u Hrvatskoj i BiH.

17. O srpskom divergentnom intrakorelacionalu moglo bi se govoriti u sklopu konstatacije da je srpski jezik varijantno polarizovan. Postoji više onih koji razvijaju takvu ideju ali sa različitim rješenjima (najčešće se spominje istočna, zapadna i južna varijanta).

18. Interkorelacional. Ova mreža odnosa tiče se ne korelacija unutar jednoga jezika (A ili B, ili C ili...), već obuhvata interakciju jezika A i jezika B, C... X. S tim u vezi B, K, S obrazuju veoma kompleksan i komplikovan interakcijski sistem (bks-korelacional). U njemu postoje i konvergentni i divergentni procesi. Oni se realizuju u tročlanim i dvočlanim korelacijama. U tim interakcijama može postojati uzajamni odnos (znak $\leftrightarrow$), jednosmjerni odnos (znak $\leftarrow$ ili $\rightarrow$) ili ne postojati nikakva veza (znak $\nleftrightarrow$ ili $\nrightarrow$). U konvergentnom sistemu jezik/jezici A, B, C ili pak samo neki od njih (A i B, A i C, B i C) stupa/stupaju u odnos zbližavanja, a u divergentnom jezik/jezici A, B, C ili pak samo neki od njih (A i B, A i C, B i C) ulaze u odnos distanciranja i udaljavanja. Na toj osnovi nastaje dvostruki interakcijski model jezika A, B i C. Prvi model je zasnovan na homogenoj korelaciji, u kojoj imamo jedan pravac djelovanja (označava $\leftarrow$, $\rightarrow$) ili ga uopšte nema (znak $\nleftrightarrow$, $\nrightarrow$): (a) $A \leftarrow [k]/[d] \rightarrow B \leftarrow [k]/[d] \rightarrow C$, (b) $A \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow B \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow C$, gdje [k] označava konvergenciju, a [d] divergenciju. U slučaju "a" između sva tri jezika postoji konvergencija i/ili divergencija, a u slučaju "b" između tri jezika ne postoji ni konvergencija ni divergencija. Drugi model je zasnovan na heterogenoj korelaciji, u kojoj se smjenjuju korelacioni pravci. U njemu postoji šest kombinacija: 3) $A \leftarrow [k]/[d] \rightarrow B \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow C$, 4) $A \leftarrow [k]/[d] \rightarrow C \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow B$, 5) $B \leftarrow [k]/[d] \rightarrow C \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow A$, 6) $A \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow B \leftarrow [k]/[d] \rightarrow C$, 7) $A \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow C \leftarrow [k]/[d] \rightarrow B$, 8) $B \nleftrightarrow [k]/[d] \nrightarrow C \leftarrow [k]/[d] \rightarrow A$. Strelice pokazuju gdje između A i B djeluje d/k, a gdje toga nema. Pošto prostor ne dozvoljava šire zadržavanje na ovom pitanju, nismo u mogućnosti da, koliko-toliko, razjasnimo ove kombinacije pa ćemo to ostaviti za neki drugi rad.

19. Naš model ima dodirne tačke sa "idealnim modelom" planiranja jezika Milorada Radovanovića u obliku kruga od desetak faza, odnosno postupaka (a na materijalu srpsko-hrvatskog, tj. srpskog i hrvatskog standardnojezičkog slučaja/slučajeva), koje čini selekcija (= odabiranje), deskripcija (= opisivanje), preskripcija (= propisivanje), elaboracija (= razrađivanje), akceptacija (= prihvatanje), implementacija (= primjenjivanje), ekspanzija (= širenje), kultivacija (= negovanje), evaluacija (= vrednovanje), rekonstrukcija (= prepravljanje). Taj krug se "prirodno zatvara" preko segmenata neposredne deskripcije, preskripcije ili elaboracije novonastalih standardnojezičkih pojedinosti, leksičkih i gramatičkih (Radovanović 1998: 69). Sam Radovanović konstatuje da je ovaj model dosta kompatibilan onome koji je predložio Dubravko Škiljan, koji je u okviru poznatog Klosovog razvrstavanja segmente akceptacije, implementacije, ekspanzije i kultivacije uvrstio u "planiranje statusa" (što bi Radovanović u još uopštenijem sistemu lingvističkih etiketa nazvao jezičkom politikom u užem smislu), dok je sve ostale predložene segmente (deskripciju, preskripciju, elaboraciju, evaluaciju i rekonstrukciju) svrstao u "planiranje korpusa" (za Radovanovića planiranje jezika u užem smislu) – Škiljan 1988: 47-48. Radovanović smatra da su za standardne jezike jednako mogući procesi integracije, odnosno varijacije, polarizacije, dezintegracije i promocije (varijeteta tipa etnički markiranih varijanata, prestižnih sociolekata, urbano regionalnih realizacija). Svoj model Radovanović proširuje sa pet "novih" faza

koje se direktno tiču bks-korelacionala: integracija, varijacija, polarizacija, dezintegracija i promocija. Grube okvire rasprostiranja osnovnih tendencija autor ovako predstavlja: prva polovina 19. vijeka integracija, druga polovina 19. vijeka varijacija, vrijeme od početka do šezdesetih godina 20. vijeka polarizacija, vrijeme od sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. vijeka dezintegracija i devedesete godine 20. vijeka promocija (Radovanović 1998: 70). Ako bismo Radovanovićev "idealni" model doveli u vezu sa našim korelacionim modelom, onda bismo konstatovali da je konvergentni bks-interkorelacional dominirao u prvoj polovini 19. stoljeća, divergentni od početka do šezdesetih godina 20. vijeka i od sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. vijeka, dok je vrijeme devedesetih godina 20. vijeka predstavljalo kulminaciju divergencije.

20. U sadašnjoj situaciji srpska standardizacija ne ispoljava jaču težnju ka divergenciji (sudeći prema pedeset odluka Odbora za standardizaciju srpskog jezika; Srpski jezik 2006), dok se to ne može reći za hrvatsku i bošnjačku. Aktuelna srpska standardizacija je konvergentna, hrvatska uglavnom divergentna, dok bošnjačka sve više naginje divergenciji. Nije isključeno da u budućnosti srpska standardizacija dobije elemente divergencije, a da ona u hrvatskom i bošnjačkom splasne, ali ne prerastanjem u konvergenciju, već u sopstvenu neutralizaciju. Osnovni razlog za pretpostavku da će hrvatski divergocentizam tokom vremena (ili kako reče Babić "kad prođe ovaj razlikovni val" – Babić 2001: 175) slabiti leži u tome da će biti depasirano u standardizaciji izrazito se ugledati i orijentisati na drugu i zazirati od nje. I bošnjački divergocentizam će se, vjerovatno, iz istih razloga smanjivati. Što se tiče srpskog standarda, moguće je napuštanje konvergocentriзма radikalizacijom jezičke politike. Globalno posmatrano, standardizacije će se, po svoj prilici, sve više razilaziti, a razlike povećavati. To su snažno potencirali divergentni procesi nakon raspada bivše Jugoslavije (koji se nastavljaju i koji će i dalje biti snažni), međusobna komunikacijska izolacija, posebno izazvana ratovima i dubokim zaziranjima. Da li će ulaskom država bivše Jugoslavije u Evropsku uniju doći do promjene (do jačanja konvergencije i slabljenja divergencije, ili obrnuto), teško je prognozirati. Nimalu ulogu igrace iracionalnost, toliko karakteristična za ovaj prostor.

21. Interakcija i posebno standardizacija B, K, S predstavljaju značajnu komponentu interkorelacionala, u kome djeluju dvije osnovne tendencije – konvergenција i divergencija.

22. Bošnjački konvergentni interkorelacional najviše dolazi do izražaja u ideji o neutralizaciji bh-trojezičnosti i stvaranju "jedinstvenog", "glavnog", "opštedržavnog", "nacionalnog jezika" za čitavu Bosnu i Hercegovinu, čime se indirektno teži radikalnoj transformaciji – pretvaranju bh-interkorelacionala u bosanski intrakorelacional. Bošnjake kao narod objedinjuje njihov zajednički jezik (Jahić 1999: 103). Oni svoj jezički identitet više vezuju za odrednicu Bosna nego za nacionalnu (jezički arhaičniju) odrednicu Bošnjak i u nazivu jezika "poistovjećuju svoje kulturno biće sa povijesnom teritorijalno-državnom maticom što se zove Bosna" (Jahić 1999: 75). U Bosni se "naziv bosanski jezik nerijetko otima

onom svome užem značenju (značenju jezika Bošnjaka), pa se hvata svoga šireg (mogućeg) značenja; značenja jezika svih Bosanaca, više sa regionalnim nego nacionalnim obilježjem" (Jahić 1999: 89). Ideje "bošnjačke bosanske konvergenције" i "bošnjačke bks-neutralizacije" mogu se dovesti u vezu sa bošnjaštvom u širem smislu,² koje se (prema Jahić 1999: 98) zalaže za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu i cjelovit, jedinstven bosanski, odnosno bošnjački narod izdiferenciran po religijskoj pripadnosti. Tačnije: "Ideja bošnjaštva u širem smislu zastupa tezu da se u Bosni i Hercegovini govori i piše bosanskim, odnosno 'bošnjačkim' jezikom, koji je maternji jezik svih Bosanaca, odnosno Bošnjaka (dakle i bosanskih muslimana, i bosanskih pravoslavaca, i bosanskih katolika). Na taj način bosanski jezik dobija svoje nadnacionalno (tačnije nadreligijsko) obilježje, kao jezik 'bosanskog naroda', bez obzira na vjersku pripadnost" (Jahić 1999: 98).

23. Bošnjačka konvergentnost se potencira stavom da "savremenom bosanskom jeziku nije u interesu da se zatvara, mada to 'zatvaranje' treba preciznije definisati, lingvistički ga objasniti" (Jahić 1999: 239). Po mišljenju ovog autora bosanski jezik je u principu tolerantan jezik, otvoren prema srbizmima i kroatizmima, mada postoje puristički i separatistički otpori, recimo prema fonetskim srbizmima kao što su ekavizmi. "Kako god bude, bosanskom jeziku ni lingvistički ni politički ne odgovara nikakvo zatvaranje, ni prema jednome jeziku s kojim dolazi u bilo kakav kontakt. Najmanje mu odgovara zatvaranje unutar same Bosne i Hercegovine. Znači ne odgovara mu zatvaranje ni prema bosanskim Hrvatima i hrvatskom jeziku, jer hrvatski je ipak 'tranzitni' jezik, na putu prema latiničnoj Evropi" (Jahić 1999: 197). Bosanski jezik će se otvarati prema drugim jezicima ukoliko je sam od sebe otvoren ("a to bosanski jezik jeste") – Jahić 1999: 239. Dalje se ističe da pravopis bosanskog jezika prije svega mora voditi računa o zajedničkoj pravopisnoj tradiciji, jer je postojanje šire zajedničke ortografske norme u interesu "svih naših slavensko-balkanskih jezika, jer ona omogućava da se pisana komunikacija odvija neometano, da se putem zajedničkih pravila pisanja također olakša općenje" (Jahić 1999: 208). Jahić dodaje: "Kod nas se radije pribjegava izvjesnim kozmetičkim doradama, tako da jezički sistemi u tim jezicima ostaju uglavnom isti."

Sasvim drugu vrstu konvergenције zastupa Midhat Ridanović. On veoma oštro kritikuje postojeću vladajuću politiku i smatra da se u Bosni i Hercegovini govori samo jedan jezik: "Prema našoj vladajućoj fašistoidnoj politici, u našoj se zemlji govore tri različita jezika. Ja pak tvrdim da se primjenom svih mogućih naučnih, društvenih, istorijskih i kakvih vam Bog hoće kriterija mora doći do zaključka da se u BiH govori jedan jezik. Ali prije nego što neko krene da me ukoka, samo da kažem još jednu 'sitnicu': jezik kojim se prirodno govori u BiH može i treba da ima bar tri imena (prirodni jezik je maternji jezik, tj. onaj koji se naučio od matere; ovo je važno zato što su se mnogi kod nas iz politikantskih i drugih 'promidžbenih' razloga posvađali s materom (i to tek poslije rata, što li?) i ne govore jezik kojem ih je ona učila). Ima još jezika u

² Pod bošnjaštvom u užem smislu ima se u vidu bošnjaštvo kao nacionalni pokret ne svih naroda u Bosni i Hercegovini, već samo jednog, bošnjačkog (Jahić 1999: 99).

svijetu sa dva ili tri imena; nama blizak primjer je jezik kojim govore Holandani kao i šest miliona stanovnika Belgije, koji se zovu Flamanci – taj jezik je u Holandiji Holandski, u Belgiji Flamanski [...] Jezik kojim govori skoro 500 miliona ljudi u Indiji i Pakistanu zove se Hindi u prvoj od ove dvije zemlje, Urdu u drugoj (Muslimani u Indiji ga također zovu Urdu). Može se navesti još ovakvih primjera, ali mi za njih nemamo ‘vremena’” (Ridanović 2006). Autor ističe da radi “na Projektu popisa i opisa raznih jezika na teritoriji BiH” i dodaje: “Moja je procjena da ćemo otkriti, kad svojski popišemo i opišemo sve naše jezike, da u BH ima preko 200 jezika.” Međutim, u Ridanovićevu pristupu ima i sasvim drugačijih tonova, recimo onih koji su usmjereni protiv identičnosti.³

24. O hrvatskom konvergentnom interkorelacionalu u sadašnjoj situaciji teško je govoriti, budući da standardizacija hrvatskog jezika ne teži približavanju, sinhronizaciji i objedinjavanju rješenja u odnosu na srpsku i/ili bosansku/bošnjačku normalizaciju. Spominjati jedinstvo, neki zajednički jezik nije ni primarno, ni aktuelno, ni konjunktorno, pa ni poželjno. Međutim, u prošlosti bilo je dosta takvih primjera. Najpoznatiji su pripadnici narodnog preporoda (Ljudevit Gaj i dr.) sa idejom jezičkog zajedništva, Juraj Štrossmayer i hrvatski vukovci. I kod nekih drugih prisutna je ova ideja. Recimo, u normiranju hrvatskog jezika pristalice zagrebačke filološke škole pazile su da norma zadrži svojstva što bliža ostalima slovenskim jezicima (Babić 2004: 133). U sadašnjim divergentnim strujama u okviru hrvatskog jezikoslovlja negativno se ocjenjuje gotovo svaka konvergencija, recimo: “Jedan od velikih grijeha hrvatskih vukovaca što su hrvatski književni jezik nastojali izjednačiti sa srpskim. Slavenski narodi koji su se našli u sličnim prilikama, nastojali su da svoj što više udalje od drugih bliskih. Tako su Slovaci svoj književni jezik u početku temeljili na zapadnoslovačkim govorima, a kad su vidjeli da je preblizu češkom, uzeli su srednoslovačke govore kao podlogu. Isto su tako postupili i Makedonci. Nisu uzeli za svoj književni jezik govore na crti Skoplje – Gevgelija jer su bili preblizu bugarskomu, nego su uzeli govore na crti Prilep – Bitolja – Ohrid samo da budu što dalje od bugarskoga” (Babić 2004: 133).

³ “Još jedno čudo Božije kojim uveseljavamo bjeloslavjske sociolingviste jeste ‘podatak’ koji pokušavamo lansirati u svijet da je jedan naš jezik i s t i u dvije razne zemlje (kod nas i u Hrvatskoj). Dovoljno je samo malo prošetati Evropom da se uvjerimo da nema jezika koji je isti u dvije različite zemlje: Njemački je itekako drukčiji u Njemačkoj, Švajcarskoj i Austriji, Holandani prepoznaju Flamanca čim ovaj ‘zine’ iako ko doja obojica govore istim jezikom, Talijanski u Švajcarskoj i talijanski Talijanski su veoma različiti, Engleski je drukčiji u svakoj od desetak zemalja u kojima se govori kao maternji jezik.” Ridanović navodi i konkretan primjer: “Imao sam dobrog prijatelja Irca, kojem sam jednog dana rekao: ‘Ma šta vi to hoćete, što vam toliko smetaju Englezi? Izgubili ste svoj jezik i govorite samo Engleski, poprimili ste potpuno njihov način života (najgore je što sad povazan pijete čaj umjesto viski) – ma ja bih se na vašem mjestu odrek’o tog ‘Irstva’ i preš’o u Engleze.’ (Bože što ja znam bit’ nezgodan, jelde?) Nećete vjerovati šta mi je odgovorio: ‘Mi ne govorimo Engleski, mi govorimo Irski Engleski’ (!!)). Ovo najozbiljnije. Ko poznaje ovakve činjenice neće insistirati na tome da se ljudi odriču jezika svoje matere da bi njihov jezik bio potpuno isti kao istoimeni jezik u drugoj zemlji” (Ridanović – web).

25. Srpski konvergentni interkorelacional predstavlja dominantni sistem odnosa u okviru srpske lingvistike prošlog stoljeća. Već na njegovom početku ton je zadao Jovan Skerlić idejom da radi jedinstva jezika Srbi treba da napuste ćirilicu i prihvate latinicu kao jedino pismo, a da Hrvati uzmu ekavicu kao jedini izgovor. Nakon proglašenja B, K, S za posebne i zvanične jezike 90-ih godina XX vijeka srpska konvergencija našla se u sasvim novoj situaciji: dok je do tada bila aktivna u okviru zajedničkog jezika (srpskohrvatskog), sada je ostala, na neki način, ‘sama sa sobom’. Srpska konvergencija odjednom se preselila iz intrakorelacionala u interkorelacional. Ako je prije konvergencija mogla da se stavlja, tumači, razmatra kao zajednička srpskohrvatska tema, sada se mogla njegovati i realizovati na mnogo užem prostoru i u okviru jednoga jezika (srpskog). Međusobni ratni sukobi još više su doprinijeli izolaciji konvergentnih ideja. U takvoj situaciji trebalo je tražiti rješenja za ono što je započeto kao konvergentno (konkretno imamo u vidu Rečnik SANU – postavilo se pitanje da li ga dalje izdavati kao rječnik zajedničkog srpskohrvatskog jezika ili kao rječnik srpskog jezika pa je u februaru 1999. godine odlučeno da se zadrži dvočlani naziv).

U ovome vremenu došlo je do pojave radikalne intervencije u bks-odnose, kojom su se svjesno pomiješala/zamijenila dva kategorijalna podsistema: intrakorelacional i interkorelacional. Naime, grupa oko tzv. Slova je zauzela stav 1998. da je (1) srpski književni jezik jezik svih štokavaca, “jer je štokavsko narečje svojom celinom srpsko i ono obuhvata tri versko-kulturne zajednice srpskog naroda”, (2) “savremeni srpski jezik upotrebljavaju i Srbi katoličke i Srbi muslimanske veroispovesti”, (3) postoji “hrvatska” (katolička) i “bošnjačka” (islamska) varijanta srpskog književnog jezika, (4) hrvatski jezik je samo ono što se odnosi na čakavski (“I Hrvati imaju svoj izvorni jezik koji se razlikuje od drugih naroda /čakavsko narečje/”; “Takozvani hrvatski književni jezik jeste zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika.”), a sve ostalo (štokavsko) je srpski jezik (Slovo o srpskom jeziku 1998: 10-11). Time je učinjen pokušaj da se izvrši radikalni zahvat u korelacionom sistemu i da se odnos srpskog i hrvatskog jezika prebaci iz interkorelacionala u intrakorelacional. Sličan stav zauzet je i prema bosanskom/bošnjačkom jeziku, tačnije negirana je njegova interkorelacionalnost stavom da je bosanski književni jezik samo “sarajevska varijanta srpskog književnog jezika” (Slovo o srpskom jeziku 1998: 11).

26. U okviru bks-interkorelacionala ukrštaju se i bore dvije suprotne tendencije – konvergencija i divergencija. U svakom pojedinačnom interkorelacionalu nalazimo u različitoj mjeri i jedno i drugo.

27. Divergentna standardizacija bazira se na diferencijaciji i javlja se onda kada se kodifikacija gradi na distanciranju u odnosu na drugu normu. Takva standardizacija može imati intra-, inter- i ekstrakorelacijski karakter. Recimo, hrvatska intradivergentna standardizacija mogla bi doći u formi neprihvatanja onoga što se naziva novogovorom, dok bi interdivergentna standardizacija nastala ako bi se normativno insistiralo na razlici u odnosu na; recimo, srpsku i/ili bošnjačku standardizaciju. Svjesnim udaljavanjem od lingvoheterogene standardizacije (npr. njemačke) nastala bi ekstradivergentna standardizacija.

28. Bošnjački divergentni interkorelacional izražava se na razne načine. Se-paratističke težnje unutar bosanskog jezika prije svega se mogu ogledati u nastojanju za što je moguće većim brojem razlika u odnosu na srpski i hrvatski jezik (Jahić 1999: 92). "One se prije svega mogu postići pretjeranom upotrebom turcizama, pokušajima vraćanja u život turcizama koji su svoje preživjeli i čiju je vitalnost nemoguće vratiti. Osim toga, može se insistirati i na drugim bosanskim regionalnim osobinama, tipičnim za neke bosanske govore, a koje se ne javljaju (ili su rijetke) u srpskom, odnosno hrvatskom jeziku" (Jahić 1999: 92-93). Trebalo bi na konkretnom materijalu provjeriti da li se bosanski/bošnjački jezik (a) divergentno standardizira u odnosu na srpski i (b) konvergentno u odnosu na hrvatski. To što je bošnjački bliži hrvatskom jeziku objašnjava se zapadnim osobinama prvog (Jahić 1999: 107) i konstatuje da bosansko-hrvatska jezička bliskost nije nepoznata pojava (Jahić 1999: 197). "Što se tiče kroatizama, bosanski je u odnosu na njih popustljiviji (ili nam se to samo čini), jer su u pitanju neke stare veze zapadne štokavštine sa hrvatskim jezičkim nasljeđem" (Jahić 1999: 117). Tvrdnjom "Širenju nekih 'hrvatskih' osobina u bosanski jezik doprinio je na svoj način i kadar bošnjačke inteligencije školovan u Hrvatskoj" (Jahić 1999: 108) prečutkuje se činjenica da je jedan dio takođe školovan u Srbiji (među njih spada i Dževad Jahić). Ako se gleda Federalna televizija, dobija se utisak o velikoj bošnjačko-hrvatskoj konvergenciji. Što se tiče pravopisnih razlika, Jahić smatra da je bosanski jezik bliži srpskom nego hrvatskom (Jahić 1999: 2008). Na leksičkom planu isti autor zapaža bošnjačko-srpsku konvergenciju: "Bosanski se u većem broju slučajeva više primiče srpskom nego hrvatskom, mada je to 'primicanje' u stvari prividno: ne radi se ni o kakvom primicanju već o autohtonom rječničkom nasljeđu samoga bosanskoga jezika" (Jahić 1999: 108). U ovoj knjizi pobijaju se gotovo sve tvrdnje o ukrštanju srpskog i hrvatskog na području Bosne i Hercegovine. U bošnjačkom jeziku zapaža se snažna tendencija ka autentičnim njegovim vrijednostima i stremljenju da se one afirmišu i ozvaniče, da postanu gramatička norma (Jahić 1999: 96). Na kraju se izvlači zaključak o tome da je bolje odvojeno nego zajedno proučavati B, K, S: "Blži smo jedni drugima kad se zasebno, odjelito proučavamo i kad se smatramo nacionalno autonomnim i autentičnim" (Jahić 1999: 268), što zatim izdiže čak na nivo opštenaučnog postulata: "Bolje je i naučnije baviti se našim 'zasebnim' nacionalnim kulturama (jer smo tada bliži jedni drugima i svjesni naše nerazdvoljivosti) nego da uporno forsiramo zajedništvo kao političku parolu i koncepciju, umjesto da stremimo zajedništvu u razlikama kao naučnoj tezi, trajnoj i nepodložnoj političkim hirovima" (Jahić 1999: 269).

Divergentna pozicija prema srpskom jeziku naročito se odnosi na ekavicu, koja se smatra stranim tijelom u tkivu bosanskog jezika (Jahić 1999: 91). Ovdje bismo dodali da je ponekad u tretmanu samo jedne konkretne lekseme prisutna dvojna orijentacija, npr. izborom *pendžera* umjesto *prozora* dobija se bošnjačko-slovenska divergencija i bošnjačko-turska konvergencija. BKS-konvergenciju Jahić smatra nerealnom: "Svako nastojanje da se ti jezici među sobom ponovo zbliže bilo bi vraćanje unazad, značilo bi reinkarnaciju srpskohrvatskog (ili nekog drugog zajedničkog jezika)" (Jahić 1999: 94). Kao argument protiv zbližavanja navo-

di se sljedeće: "A to znači ponovno osporavanje prava naroda na svoj jezik [...]" (Jahić 1999: 94). On prognozira dalju divergenciju: "Predviđanja su, ipak, da će se ići u pravcu uvećavanja razlika" (Jahić 1999: 94). Autor zaključuje da tim jezicima treba omogućiti samostalan razvoj.

Bošnjački konvergentni interkorelacional je u sadašnjoj situaciji usmjeren uglavnom na hrvatski jezik. Međutim, bošnjačka konvergencija u odnosu na hrvatski jezik izgleda da je otišla tako daleko da je počela da smeta jer je neki doživljavaju kao (nasilnu, pretjeranu, nepotrebnu...) kroatizaciju bosanskog jezika.

29. Hrvatska interdivergencija, odnosno hrvatska jezička centrifugalnost ispoljava se primarno u odnosu na srpski jezik. Ona se manifestuje u neprihvatanju "srbizama", distanciranju od njih, insistiranju na što većim razlikama i na njihovom svjesnom uvećavanju. S tim u vezi indikativna je sljedeća konstatacija: "Mislim da ima malo hrvatskih jezikoslovaca koji bi smatrali da trebaju ostati vukovski i srpski nanosi, samo što ima manje sloge u onome što se može i što treba vratiti" (Babić 2004: 161-162). U jednom od prvih tako orijentisanih radova iz 1927. godine stoji naslov "Koje nam beogradske riječi ne trebaju" (Andrić 1927; 2001). Treća rečenica iz ovog rada vrlo metaforički odražava osnovnu ideju: "Gdje god čovjek osjeti, da mu se uvlači trn pod nokat, treba da ga za vremena iščupa, jer će mu se inače prst zagnojiti i nokat otpasti" (Andrić 1927; 2001: 452). Autor istupa protiv onoga što naziva 'beogradskim jezikom' i 'beogradizmima'. Ilustrativan je primjer hrvatsko-srpske interdivergencije koja dolazi od jednog srednjoškolskog profesora hrvatskog jezika: "Zar je uzaludna moja radost kad za vrijeme sata učenik zatraži Razlikovni rječnik jer se sjetio neke riječi pa nije siguran, želi provjeriti? Posebno je važno da djeca uoče razliku jer bitno je razlikovati se od Srba u svemu" (v. Pranjeković 1997a: 118-119). Bošnjačka standardizacija tek je nedavno stupila u interakciju sa hrvatskom i kao nova nije opterećena prošlošću.

Pojedini lingvisti zauzimaju čas jednu čas drugu poziciju. Tako Stjepan Babić piše 1964. godine o uklanjanju hrvatsko-srpskih jezičkih razlika, a posljednjih godina snažno se zalaže za njihovo svjesno povećavanje. On na jednom mjestu ističe (u vezi sa sufixima *-telj* i *-lac*) kako mu je u podtekstu bila želja da poveća razlike prema srpskome (Babić 2001: 94). Babić piše: "Sada kada smo slobodni, izadimo već jednom iz njega [posvojnog genitiva]. Srbi nas na tome svilenom putu ne će moći slijediti pa ćemo imati jednu kategorijalnu razliku više. Dodatan razlog da svi učinimo taj mali, ali značajan napor, da ne ostanem vapijući u pustinji" (Babić 2001: 199). "Da je i sasvim potisnut sufix *-lac*, što nije, tu ne bi bilo nikakvoga moga grijeha, a dobili bismo jednu kategorijalnu razliku prema srpskome, koju bismo rado isticali [...]" (Babić 2001: 94). Babić tvrdi da su srbizmi "danas jedan od najaktualnijih problema hrvatskoga književnoga jezika i hrvatske jezične kulture" (Babić 2001: 169). On konstatuje da je normalno nastojanje da se kod bliskih jezika naglašavaju razlike, ali da to "ne smije ići na štetu ni hrvatskoga sustava ni stabilizirane norme" (Babić 2001: 175). "U slobodnoj Hrvatskoj moramo s više razumijevanja i širine prilaziti hrvatskomu jeziku, a ne dobar dio njegova rječničkoga blaga i stilskih vrijednosti jednostavno proglašavati srbizmima" (Babić 2001: 180).

Dalibor Brozović ističe "posve suviše opterećenje" koje dolazi za hrvatski jezik iz srpskog jezika na gramatičkom planu: "Gotovo je ista takva sudbina nekih srpskih gramatičkih (tvorbenih, morfoloških) osobina koje imaju funkcionalno i značenjski identične parnjake u tradicijski hrvatskim oblicima, primjerice sufiksi *-ista, -ta* (kao *radista, atleta, diplomata*) prema hrvatskima *-ist, -t* (dakle *radist, atlet, diplomat*), ili množinski nastavak nekih imenica, primjerice jednako *puževi i putevi*, hrvatski također *puževi*, ali *putovi*. Tu bi zadržavanje srpskih oblika bilo posve suviše opterećenje – to jest dvostruko u kojoj bi obje dublete imale posve istu značenjsku i stilsku vrijednost, što ne pogoduje normi. Smicalice o tome kako i takve dvostrukosti 'obogaćuju' jezik zaista su samo smicalice: razvijeni, izgrađeni i bogati jezici nisu se 'bogatili' na taj način. No problem nastaje onda kada spontane emocionalne reakcije zahvate i slučajeve kada su obje dublete u hrvatskoj tradiciji, ali s različitim stilskom vrijednosti, a često i s različitim nijnansama u značenju" (Brozović 1998: 165-166). Brozović unosi još jednu notu: iako je njegova divergentna pozicija u odnosu na srpski jasno izražena, on upozorava na "amaterska svjesna djelovanja", posebno onih koji su "monomanski zainteresirani samo za izvanjsku izvornost hrvatskoga jezika pod svaku cijenu, za njegovu demonstrativnu posebnost", koji imaju "nekvalificirane ambicije potaknute krivo shvaćenom konjunkturuom". Međutim, ovu poziciju autor znatno ublažava isticanjem razumijevanja za takva nastojanja, jer, po njegovom mišljenju, ona teže da se "ponište ili bar ublaže posljedice forsiranoga i masovnoga jezičnog utjecaja ili pak i izravnog nametanja s istoka". Brozović kritikuje neka divergentna rješenja ne zbog želje za konvergencijom, već zato što to nije u interesu hrvatskog jezika. Jedno od njih tiče se napuštanja novoštokavske akcentuacije i uvođenja novih slova na mjesto starih, o čemu Brozović kaže: "Ima još i drugih sličnih ideja, primjerice da se u standardu napusti novoštokavska akcentuacija, ili da se u grafiji dijakritička slova zamijene digramima po zapadnim uzorima (kao *ch, sh*, za *č, š* i slično). No u svakom slučaju, riječ je uvijek o snagama na rubu hrvatskoga društva i njihov je stvarni utjecaj zanemariv, koliko god inače bile glasne. Pravi je problem u tome što se neki krugovi u svijetu služe tim sporednim grupacijama radi kompromitiranja hrvatske jezične situacije i predstavljaju ih kao dominantne i tipične za Hrvatsku" (Brozović 1998: 167).

Divergentne tendencije Brozović na jednom mjestu tumači kao revitalizaciju hrvatskih jezičkih značajki: "Uz djelovanje u leksičkoj problematici hrvatski lingvisti angažirani na pitanju jezičnoga standarda nastoje provesti stanovite zahvate i na području gramatičke norme (sintaktičke, tvorbene, morfološke) gdje se također očitovao utjecaj s istoka. I tu je riječ o revitalizaciji hrvatskih jezičkih značajki. Najzanimljivija su možda obična pitanja kao neke pojedinosti u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji, ali i u konjugaciji i imeničkoj deklinaciji, u oblicima nekih brojevnih i zamjeničkih riječi i slično. Najmanje je pak napora uloženo u akcentološkim pitanjima jezične norme" (Brozović 1998: 170). Na drugom mjestu on govori o rekroatizaciji jezika (Brozović 1998: 173).

Jedna Brozovićeva izjava izrazito potencira odbijanje od srpskog jezika: "Pri tome se ne smiju naivno prihvaćati lingvističke polemike o mjestu i prirodi hr-

vatskoga jezika. To nam Srbi neprestano nameću, a sigurno je da ništa što otamo dolazi, neće biti za nas dobro" (Brozović 1994: 85). U odnosu na bošnjačku standardizaciju Brozović je mnogo liberalniji i ne zalaže se za forsirano distanciranje bošnjačkog od hrvatskog jezika: "Svaki narod, dakle i bošnjački, ima puno i neosporno pravo da svoj standardni jezik formira po svojoj volji i nikakvi 'zahtjevi' tu nisu dopustivi, zasnivali se oni i na inače istinitim podatcima. Strah od nekih eventualnih hrvatskih 'zahtjeva' zaista nije opravdan, a ni ozbiljan, pa ne treba ništa prešućivati, važna je samo znanstvena istina" (Brozović 2003: 5). On smatra da Bošnjacima ne treba postavljati zahtjeve u standardizaciji. Nenametanje rješenja on zastupa i na drugom mjestu, ali u odnosu na bosanske Hrvate: "Želim još jednom ponoviti: ako Bošnjaci žele izgrađivati svoj vlastiti standardni jezik, to je njihovo pravo, ali nitko nema prava nametati taj jezik bosanskohercegovačkim Hrvatima. Hrvatski jezik već postoji, on je standardni jezik za sve Hrvate i bosanskohercegovački dio hrvatskoga naroda ne će ga ni pod koju cijenu napustiti kako bi prihvatio koji drugi jezik" (Brozović 1999: 15).

Brozović ističe kao nerealnu mogućnost ono što bismo nazvali totalnom hrvatsko-bošnjačkom konvergencijom: da Bošnjaci prihvate hrvatski standard. "Tvrdi da su hrvatski i bošnjački govori na istim terenima uglavnom starinač[k]i i isti, mi samo iznosimo jednu znanstvenu istinu, a nipošto ne postavljamo neke zahtjeve tipa da ako su narodni govori isti, Bošnjaci bi trebali prihvatiti hrvatski standardni jezik. Kakav će biti bošnjački jezični standard i kakav standardni jezik žele izgraditi, ovisi isključivo o samim Bošnjacima. Razumije se, kada bi oni slučajno baš željeli uzeti standardni hrvatski jezik, mi bismo to morali prihvatiti, ali kako to oni ne žele, to je njihovo apsolutno pravo i nitko se ne smije u to miješati, ali naravno, može iznositi svoj sud o pojedinostima u konkretnom ostvarivanju toga prava" (Brozović 1999: 14).

U vezi sa mogućnošću konvergencije bošnjačkog jezika u odnosu na srpski jezik Brozović upozorava Bošnjake: "Imamo pravo, primjerice, upozoriti Bošnjake da je, bar po našem mišljenju, njihova stvarna jezična perspektiva u onome što je nekada pisao Alija Isaković, a ne da se zavaravaju kako srpski jezik nema više šanse da bude opasnim takmacem, pa da je glavna opasnost s hrvatske strane te da se prvenstveno od hrvatskoga jezika treba braniti, makar neki birokrati i postupali u praksi tako kao da je hrvatski *općina*, a bošnjački *opština*. Ne bi smjelo doći do toga da u Sarajevu opet čujem kao prije mnogo godina kada sam na kolodvoru tražio kartu za brzi vlak, pa mi je činovnica na šalteru rekla: Kad je bio vlak, išao je u zrak, sad je opet voz, sada ide skroz" (Brozović 1999: 15). Brozović nalazi i posebne elemente koji ne idu u prilog konvergenciji bošnjačkog i srpskog jezika i to kad su u pitanju orijentalizmi. Pri tome on potencira konvergenciju hrvatskog i bošnjačkog i divergenciju bošnjačkog i srpskog: "[...] bosanskohercegovački orijentalizmi razlikuju se od srbijanskih daleko više nego što to laici misle, a srbijanski su zaista neprihvatljivi i u glasovnom obliku i u značenjskom sadržaju [...]" (Brozović 1999: 15).

Brozović se ne zalaže za stvaranje ravnoteže bošnjačkog jezika prema druga dva standarda: "Što se tiče odnosa prema hrvatskomu i srpskom standardnom

jeziku u izgrađivanju bošnjačkoga standardnog jezika, treba se odlučivati prema potrebama i tradicijama samih Bošnjaka, a ne tražiti nekakvu 'ravnotežu' prema druga dva standarda niti forsirati treća rješenja, različita od obaju tih standardnih jezika. U tom je pogledu zanimljivo da postoji u javnosti razmjerno velika razlika između pisane jezične prakse većine filologa i kulturnih radnika s jedne strane, islamskih vjerskih i drugih publikacija s druge i većine novinstva i administracijske djelatnosti s treće strane" (Brozović 2003: 5).

30. Čitava jedna knjiga Stjepana Babića ima u podnaslovu jasno izraženu poziciju: "Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim" (Babić 2004). U njoj se na nizu mjesta potencira divergencija hrvatskog jezika u odnosu na srpski. Recimo, na 13. strani ističe se "normalna težnja da se hrvatski očisti od srbizama". Na sljedećoj stranici autor je malo suzdržaniji jer je zapazio neka pretjerivanja: "Iako je važno da se hrvatski jezik oslobodi nanosa koje je prihvatio pod prevlašću srpskoga jezika i unitarističkom prisilom, ipak se to mora činiti s mnogo više opreza i jezikoslovne promišljenosti" (Babić 2004: 14). On takođe ističe da je "danas moderno sumnjati u hrvatskost mnogih hrvatskih riječi" (Babić 2004: 198).

31. Interesantan je rad istoga autora objavljen 1964. godine, koji sudeći po naslovu "Uklanjanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika" (Babić 1964; 2001) ima orijentaciju ka konvergenciji. Međutim, u naknadnim tumačenjima istog teksta Babić eksplicitira sasvim suprotno – izrazitu orijentaciju ka divergenciji. U prvom radu on ističe da se jedna riječ ne može proglasiti provincijalizmom ili varvarizmom samo zato što se upotrebljava na jednoj strani, "nego se moraju iznositi znanstveni razlozi u prilog njena prihvatanja ili neprihvatanja" (Babić 1964; 2001: 257). Stjepan Babić govori u prilog "jedinstva Srba i Hrvata", konstatuje da je "jedinstveni jezik idealno rješenje" (258) i daje devet pravila za uklanjanje razlika između varijanata, tačnije čemu dati prednost u odabiru riječi. Međutim, "kasni" Babić sasvim drugačije tumači "ranoga" Babića: "Ima tu formulacija po kojima se čini da sam otišao previše daleko, koje mogu zbuniti, kao ona o idealnome rješenju, ali je odmah jasno rečeno da je to rješenje nedostižno pa onda i nestvarno, ne trebamo se baviti zaludicama, kako bi rekao Pavle Ivić, ostanimo na stvarnome stanju. Kad se sve kritički razmotri, onda se vidi da je to samo fin-ta. Svakomu tko ga tako čita, mora biti jasno da je naslov samo janjeća koža kojom sam prikrivao svoga vuka, ono što se tada nije smjelo otvoreno reći, morali smo se služiti ezopovskim jezikom" (Babić 1964; 2001: 265). Babić dalje ističe da zapravo nije mislio što ondje piše, da je to bila samo taktička varka (Babić 1964; 2001: 265). I dodaje: "Sasvim je jasno da ja nipošto nisam želio da se nađe znanstveni kriterij po kojem bi se objektivno uklanjale razlike, nego da spriječim takvo uklanjanje" (Babić 1964; 2001: 271). Pavle Ivić je konstatovao da u časopisu Jezik, koji je vodio Stjepan Babić, već više od dvije decenije praktično sve preporuke idu ka razdvajanju (Babić 1964; 2001: 253).

32. Ivo Škarić se otvoreno zalaže za diferencijaciju i divergenciju u odnosu na srpski jezik. Govoreći o važnosti govornog sloja jezika, on piše: "Taj govorni sloj jezika zajedno s paralingvističkim podslojem mnogo izrazitije razlikuje četiri što-

kavska politički različita standardna jezika – bošnjačko-muslimanski, crnogorski, hrvatski i srpski, nego što ih razlikuju od govora neovisniji jezični slojevi. A i dobro je da ih nešto izrazitije razlikuje, jer jeziku nije u naravi samo da bude svojim govornicima dobar za komunikaciju, nego da se i što jasnije razlikuje od drugih jezika. Povijest je svakog jezika uvijek ispunjena nastojanjima da jezik bude i što savršeniji u sebi i što zasebniji" (Škarić 2001a: 12).

33. Ivo Pranjković sasvim drugačije u odnosu na Dalibora Brozovića, Stjepana Babića i Iva Škarića tumači hrvatsko-srpsku divergenciju. On je, recimo, ranih devedesetih pisao da je u Hrvatskoj otvoren svojevrsni lov na srbizme (Pranjković 1997a: 118), što je izazvalo oštre reakcije. Pranjković pravi razliku između dvije stvari: politike i jezika: "S tim u vezi moram reći da sam ratnim strahotama izravno pogođen kao i mnogi drugi. Svi su moji 'očišćeni' sa svojih ognjišta na kojima žive još od 17. stoljeća. U rodnoj mi kući sada stanuju Srbi. Bliži mi je rođak poginuo na fronti kod Požege. Ne mogu, a malo je vjerojatno da ću ikada više i moći, običi barem grob svoga oca. Međutim, za razliku od vas, gospodo, ja za sve to krivim počinitelje, a ne njihov *vazduh*. Njega ću i nadalje poštovati, i to bez obzira na to poštuju li oni moj *zrak*, naprosto zato što smatram da je to jedino civilizirano te zato što ničiji jezik nije ni vredniji ni bolji ni ljepši od bilo čijeg drugoga" (Pranjković 1997a: 119-120). Ovaj autor navodi i konkretni primjer lova na "(kvazi)srbizme" (što bismo nazvali pseudodivergencijom): u slučajevima kada neko odbacuje nešto što mu izgleda tuđim, a u stvari pripada njegovom jeziku. Pranjković piše: "Ako se međutim slažete sa mnom, tj. ako te riječi smatrate hrvatskima, onda bi bilo pošteno da se složite i s mojom tvrdnjom da jest otvoren lov na (kvazi)srbizme, tim više što izdavač *Jezičnog priručnika* a nije bilo tko, nego Hrvatska radio-televizija. Štoviše, mislim da ovakvim knjigama ta ustanova čini isto ono što je svojedobno činio i njezin bivši direktor, samo što sada vjekovne hrvatske riječi ne progone jugounitaristi i sljedbenici velikosrpske politike, nego mi sami ili, preciznije, oni među nama koji su previše sigurni u to da su veći Hrvati od ostalih" (Pranjković 1997a: 120). U tekstu "Žalosna prenja naraštajnog prenjca" Pranjković istupa protiv vještačke, ishitrene divergencije u odnosu na srpski jezik: "Kad je riječ o odnosu između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, mislim da je sasvim dovoljno konstatirati što je različito, a što nije jer sve drugo vodi politikantstvu i jezičnim inženjerinzima [...] Umjetno povećavanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika posve je isti tip politikantskoga i nadristručnoga posla kao i uklanjanje tih razlika, samo sa suprotnim predznakom. Ne bude li se naša struka oslobodila takva politikantstva, sigurno joj se ne piše dobro" (Pranjković-*web*). Pranjković upozorava da se zaobilazi činjenica ili da se ona uopšte ne smatra činjenicom da je za osnovicu i srpskog i hrvatskog standardnog jezika odabran jedan (isti) dijalekt, što hrvatskom standardnom jeziku može nanijeti više štete nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija. "Zanemarivanje i/ili zaobilazanje spomenute činjenice danas najviše dolazi od izražaja u borbi protiv tzv. srbizama [...]" (Pranjković 1997a: 152).

34. Jedan od najoštrijih i najaktivnijih kritičara hrvatske jezičke politike, no-vogovora i divergencije u odnosu na srpski jezik je Snježana Kordić. Ona, recimo, zapaža vještačko udaljšavanje dvaju jezika i tvrdi da nije istina da se u Hrvatskoj ne radi na pravljenju razlika prema jeziku u Srbiji (Kordić 2003: 193). "Zahvati s ci-ljem pravljenja razlika ne obaziru se na jezik kakav se u Hrvatskoj stvarno govori, nego govornicima pokušavaju pomoću cenzure nametnuti riječi i oblike koji zvu-če zastarjelo, neprirodno, nepoznato ili čak smiješno. Oni dovode do toga da jezik postaje, kako sam Brozović navodi, 'nešto patvoreno, neautentično, afektirano, nategnuto, ponekad i nametnuto. Uglavnom, nešto što nije prirodan jezik' (2003b, 6) [...] Ono što Hrvatsku izdvaja od drugih je iracionalno naglašeni purizam i jaka cenzura pomoću koje se on sprovodi. Taj purizam se očituje u velikom broju no-votvorenica, zastarjelih riječi, umjetnih oblika i konstrukcija" (Kordić 2003: 193-194).

35. Pitanje nasilne kroatizacije problematizira Nataša Bašić i ističe: "Neki pogrešno misle da pohrvaćivanje označuje puko zamjenjivanje nehrvatskih, ili ka-ko se danas čuje, manje hrvatskih riječi hrvatskim, odnosno hrvatskijima. Protiv tako primitivnoga i pojednostavljenog pristupa hrvatska je lingvistika uvijek usta-jala [...]" (Bašić 1994: 161).

36. Neki zapadni slavisti ukazuju na divergentne pojave na prostoru bivše Ju-goslavije. Tako Joackim Racke primjećuje izrazitu arhaizaciju hrvatskog jezika i komentariše: "Ovo je pokušaj da se ide natrag. Arhaizacija. To znači ići 150 godi-na unazad, a sve pod geslom: što je slično srpskom, to nije hrvatski. Glupost je bo-riti se protiv jezične evolucije" (cit. prema Babić 2004: 15). "I brojni strani slavisti zapažaju intenzivan rad u Hrvatskoj na pravljenju razlika, npr. Hetzer (1993: 39), Mezenko (1995: 95), Schubert (1997: 85, 88, 90-91), Wingender (1997: 372-373), Dąbrowska (1998: 21-23, 28), Völkl (1999: 329-330), Kunzmann-Müller (2000: 51, 61), Ressel (2000: 233), Kirfel (2000: 120)" – Kordić 2003: 193-194.

Standardizaciju hrvatskog jezika prate i pokušaji kažnjavanja svih onih koji se ne pridržavaju normi (Kramarić 1996: 12).

Prijedlozi za unificiranim pisanjem afrikata č i ć, dž i đ ili pisanje č kao ch, a š kao sh, ukoliko bi se prihvatili i ugradili u hrvatski standard, a u srpskom i boš-njačkom ostala stara rješenja, doveli bi do značajne bks-interdivergencije.

37. Srpski divergentni interkorelacional zbog dominacije konvergencije za sada nema izraženiji karakter, ali već postoje ideje u tom pravcu. Poseban slučaj predstavljaju tendencije i nagovještaji da se iz sastava srpskog jezika izdvoji cr-nogorski. Već 2005. godine Vojislav Nikčević tvrdi da crnogorski posjeduje utvr-đenu normu i kodifikaciju (Norma i kodifikacija 2005: 11), iako nam nije poznat nijedan zvaničan dokument nekog crnogorskog tijela ovlaštenog za ta pitanja koji je ozvaničio bilo kakvu posebnu crnogorsku jezičku normu.

Srpska divergencija se, prije svega, ispoljava u izbjegavanju kroatizama. O tom leksičkom sloju vrlo se malo piše. S tim u vezi ističe se rad Ivana Klajna (1996). Sa hrvatske strane o kroatizmima nalazimo ponešto kod Stjepka Težaka (1999: 35-37; 2002: 154-157). On konstatuje da se u Rječniku dviju matica (1967)

htjelo pokazati da su i kroatizmi srpske riječi, kao što su i srbizmi hrvatske riječi i zaključuje da nisu jednostavna mjerila po kojima se sigurno utvrđuje šta je kro-atizam, a šta srbizam (Težak 1999: 36), a zatim dodaje: "A ne mora se ni hrvatski jezik odreći riječi koja se možda prije pojavila u srpskom nego u hrvatskom ako druge hrvatske riječi za određeni pojam nemamo" (Težak 1999: 37).

Od svih jezičkih nivoa srpska interkorelacionala divergencija najviše se ispo-ljila u grafiji. Konkretno imamo u vidu, prije svega, prijedlog da se refleks jata piše drugačije: kao ě, kao ħ ili da se uvede slovo "jat" u ćirilicu, a ě u latinicu.⁴ Ova druga ideja je dvostruke korelacione prirode – 1. radi se o ekspliciranoj srp-skoj intrakonvergenciji kojom bi se a) "u pisanim tekstovima čvrsto povezala oba književna izgovora srpskog jezika", b) ostvarila "horizontalna (tj. geografska cje-lovitost srpskog jezika i srpske kulture, uz istovremeno ostvarivanje vertikalne (tj. istorijske) cjelovitosti srpske kulture i kontinuiteta njenoga jezika", c) "Vaspostav-njanje 'jata' jedan je od temeljnih programa srpskoga pokreta koji oko etničkoga jezgra treba da objedini sve reflekske 'jata' u srpskom jeziku i sve vjeroispovijesti u srpskom narodu" (Marojević 2001: 131-134), 2. u pitanju je implicirana srpska interdivergencija, jer bi se unijela značajna novina u odnosu na hrvatsku i bošnjač-ku grafiju (pod uslovom da one same ne razviju ista rješenja). Međutim, najradi-kalniji divergentni potez došao bi ukoliko bi se realizovala ideja da se u ono što se naziva "crnogorskim jezikom" (ili tako propagira) uvedu tri posebna slova: u latinici š, ž, ž, a u ćirilici ě i ž a akutom (Nikčević 2001: 19).⁵

38. Ekstrakorelacional. B, K, S, odnosno B/K/S pojedinačno i odvojeno stvaraju tri posebna sistema odnosa sa genetski manje bliskim ili nesrodnim jezi-cima. Suština ekstrakorelacionala najviše se ispoljava u kontaktima, dodirima B, K, S sa drugim evropskim i svjetskim jezicima. Najveći dio ekstrakorelacionih je-dinica čine posuđenice/pozajmljenice. One ulaze u bosanski/bošnjački (B), hrvat-ski (K) i srpski (S) direktno iz jezika davaoca (X) ili indirektno preko B, K, S kao posrednika ($X \rightarrow S \rightarrow K$, $X \rightarrow S \rightarrow B$, $X \rightarrow K \rightarrow S$, $X \rightarrow K \rightarrow B$, $X \rightarrow B \rightarrow S$, $X \rightarrow B \rightarrow K$). Važan segment takvog ekstrakorelacionala čine slučajevi kada kao posrednik nastupa jedan od triju navedenih jezika. Što se tiče njihove uloge kao davaoca u trouglu $S - K - B$ ($S \rightarrow K$, $S \rightarrow B$, $K \rightarrow S$, $K \rightarrow B$, $B \rightarrow S$, $B \rightarrow K$), ona se realizuje u okviru interkorelacionala. Ako se govori o posuđenicama, onda u bks-slučaju treba razlikovati ekstrakorelaciono posuđivanje (infiltraciju, recimo, anglicizama u B, K, S) i interkorelaciono prožimanje (npr. ulazak srbizama u hr-vatski i kroatizama u srpski).

39. Ukoliko se B, K, S posmatraju u interakciji sa drugim evropskim i svjet-skim jezicima, zapažaju se bitna diferencijalna obilježja i tendencije. U načelu

⁴ O tome je među prvima pisao Jovan Skerlić: "Možda je bilo najbolje ono što je dr. Jovan Stejić predlagao 1849., a čega se Jovan Subotić držao još 1581., da treba zadržati slova ě, pa neka ga izgovara kako je ko naučio i, je ili e" (Skerlić 1918: 32).

⁵ O fonetsko-fonološkim razlikama između B, K, S kao rezultatu različitih standardoloških rje-šenja v. Tošović 2006.

hrvatski jezik je puristički usmjeren pa bilo koje tuđice nisu dobro došle, dok je srpski jezik internacionalno orijentisan (Ivić 1999-web:), odnosno postoji naglašeni jezički internacionalizam na istoku ("srpska varijanta") i purizam na zapadu jezičke teritorije ("hrvatska varijanta") – Radovanović 1998: 61. Bosanski jezik u dokazivanju svoje posebnosti najpovoljniji izvor vidi u orijentalizmima.

Postoje tendencije koje vode dvojnoj inter- i ekstrakorelaciji, konkretno interdivergentnoj standardizaciji (recimo, odbijanje hrvatskog od srpskog) i ekstrakonvergentnoj standardizaciji (npr. privlačenje engleskog kao protivteže srpskom). Takav slučaj dala bi realizacija prijedloga da se u hrvatskom upotrebljava što više engleskih riječi kako bi se stvorila što veća razlika u odnosu na srpski: "Neki smo dan, na neformalnoj proslavi 30. obljetnice Novinarske škole (generacija 68.), nastavili naše stare redakcijske razgovore i, naravno, zaustavili se i na temi na kojoj smo se uvijek voljeli zaustavljati, a to je hrvatski jezik. Kolega koji je nekad radio u rubrici RTV-radar zastupao je stajalište da iz hrvatskog standarda valja počupati ne samo srbizme, nego i sve ostalo što hrvatski jezik čini suviše sličnim srpskome te da u hrvatski treba unositi izraze iz engleskog jezika i tako ga što više udaljiti od Istoka i što više približiti Zapadu" (Pavičić 2001: 334).

40. I dok je u interkorelacionalu divergentna standardizacija restriktivna prema onome što dolazi iz druga dva standarda (prije svega u interakciji hrvatskog i srpskog jezika), u ekstrakorelacionalu restriktivne mjere se preduzimaju samo u odnosu na riječi iz genetski manje srodnih ili nesrodnih jezika. Tako se na udaru hrvatskih čuvara jezika nalaze orijentalizmi, odnosno turcizmi (v. Babić 2004: 19). Prije je to posebno dolazilo do izražaja u odnosu na njemački: "Živeći u austrijskome carstvu od 1527. do 1918., živjeli smo u zajedništvu s njemačkim jezikom, i ne samo živjeli nego mu kao narod bili podređeni u mnogim pogledima, u pravnome, političkome, vojničkome, gospodarskome i kako li sve ne, i za tih smo 400 godina u svoj jezik primili oko četiri-pet tisuća njemačkih riječi, točnije u dijalekte i razgovorni jezik, što je i razumljivo, ali unatoč tomu u svoj književni jezik nismo primili ni četrdeset germanizama, što u takvim prilikama nije razumljivo" (Babić 2004: 207). Autor smatra da se treba zamisliti "kako da se odupremo silnoj navali anglizama, kako da prema njima stvorimo gust filter jer mnogi ne vide opasnost da se hrvatski jezik utopi u engleskom, pa ako te opasnosti zaista nema, postoji opasnost da se pretvori u ružan hrvatski, u anglokrobotski jezik" (Babić 2004: 209).

41. U srpskoj lingvistici postoje različiti stavovi u vezi sa uticajima iz ekstrakorelacionih jezika. S jedne strane, postoji zalaganje za organizovani otpor najezdi stranih riječi i izraza kojima se potiskuju iz upotrebe sasvim dobre domaće riječi (Šipka 2006: 172). S druge strane, pišu se čitave knjige protiv (nepotrebne, suviše) upotrebe stranih riječi (Medić 2000, 2004).

42. U raspravama o odnosima između B, K, S ponekad se sa interkorelacionala prelazi na ekstrakorelacional da bi se našli argumenti u prilog određene teze, postavke. Recimo, Ivo Pranjković u argumentovanju stava da je otvoren lov na sr-

bizme kao dokaz uzima engleski jezik.⁶ U ovoj raspravi dolazi se čak do Kineza i Eskima.⁷

BKS-ekstrakorelacional je djelimično dotaknut od strane Milorada Radovanovića u tumačenju promjena koje su se dogodile u drugoj polovini XX vijeka u srpskom jeziku. Radovanović, naime, ističe dva procesa na internoj i na eksternoj ravni – balkanizaciju i evropeizaciju (Radovanović 1998). Pod balkanizacijom na eksternoj ravni on podrazumijeva ono što mi nazivamo transformacijom intrakorelacionala u interkorelacional: usitnjavanje i umnožavanje broja južnoslovenskih (standardnih = "književnih") jezika, što bi se teorijski tumačilo glotopolitičkom "promocijom varijanata standardnih jezika u odelite standardne jezike" (= odrađuje "srpski" [zanim: "srpskohrvatski", "hrvatskosrpski", "srpski ili hrvatski", "hrvatski ili srpski"...], ali u najnovije vrijeme i "hrvatski", i "bosanski"), uz "slovenački", "bugarski", i "makedonski" i dr. (Radovanović 1998: 66). U evropeizaciji na eksternoj ravni nalaze se pojave koje mi svrstavamo u inter- i ekstrakorelacional: odbojnost prema purizmu, otvorenost prema internacionalizmu, otvorenost prema situacijama kultura u kontaktu, otvorenost prema situacijama jezika u kontaktu, otvorenost prema "stranoj" leksici uopšte, otvorenost prema adaptaciji imena iz jezika svijeta. Ono što on nalazi u "evropeizaciji u internoj ravni" predstavlja vrstu odnosa u okviru ekstrakorelacionala: aktuelna preplavljenost leksikona internacionalizmima, evropeizmima, a naročito anglicizmima, internacionalizacija terminologija, uslozljavanje i umnožavanje vokalskih i konsonantskih grupa u fonologiji pod uticajem tuđica prevashodno (tipa: *koautor, neeukliidski, radioaktivnost...*, *protestantstvo, kapitulantstvo*), koincidencija balkanizama i evropeizama (ima u vidu tvorbenne obrasce za složenice u nazivima tipa *Sava centar, diskurs analiza, rok muzika*, indeklinabilnost pridjeva tipa *super, maksi, instant, roze*, nepromjenljivost imenica tipa *madam, leđi, ser, mis...*).

Budući da ekstrakorelacional nije opterećen problemom genetske identičnosti i sličnosti (koje u interkorelacionalu jedna strana može da koristi i zloupotrebljava u cilju isticanja i nametanja konvergencije, a druga radi potenciranja divergencije, što izaziva značajan i opasan napon u sistemu), u njemu su odnosi manje zategnuti i podložni uzajamnim frustracijama na "rodbinskoj" osnovi.

⁶ "Čudi se nadalje tome što sam spomenuo engleski jezik i činjenicu da je u nj importirana ogromna količina stranih leksema (pa to engleskome ipak ne smeta) 'jer strane riječi u engleskom jeziku nisu niti će u bilo kojem slučaju moći ikada dovesti u pitanje uništenje engleskog jezika, dok naprotiv srbizmi u hrvatskom jeziku, koji se i dandanas sve više uvlače u nj, očito smišljeno, imaju isključivo za cilj potpuno uništenje hrvatskoga naroda, a time svakako i rušenje naše mlade države Hrvatske'. Posebno smatra da sam pretjerao kad sam izjavio da u hrvatskom jeziku ima npr. riječi koje su podrijetlom eskimske ili kineske, pa da ne vidim u čemu je tragedija ako ima i pokoja srpska" (Pranjković 1997a: 118).

⁷ "Treće pismo objavljeno je u *Večernjem listu* istoga dana, tj. 15. travnja 1993 (str. 31) pod naslovom "Zar doista nije bitno?", a potpisao ga je neki profesor hrvatskoga jezika, i to inicijalima B. S. U njemu se autor također čudi mojim stavovima o srbizmima te kaže, između ostaloga, kako moramo znati 'da Kinezi i Eskimi nisu vršili nasilje nad hrvatskim jezikom, a Srbi jesu'" (Pranjković 1997a: 118).

43. Kategorijal. Sve ono što je kompatibilno na prostoru B, K ili S obrazuje intrakategorijal. Jedinice zajedničke za sva tri jezika i/ili njihova standarda vode nastanku bks-intrakategorijala. Tako hrvatski intrakategorijal obuhvata, između ostalog, kajkavske i čakavske jedinice koje se skladno uklapaju u štokavski jezički sistem, koje normalno funkcioniraju i koje su razumljive svim govornicima ili većini. Hrvatski intrakategorijal zasniva se na koegzistenciji kajkavizama, čakavizama i štokavizama u štokavskom jezičkom tijelu. Na stvaranje takvog intrakategorijala posebno povoljno utiču intrakonvergentne tendencije, recimo zalaganje da se u hrvatski unese što više kajkavizama i/ili čakavizama. Međutim, ova intrakonvergentna u nekim slučajevima ima samo sekundarni karakter, jer je primarna orijentacija – interkonvergentna, distanciranje u odnosu na srpski jezik (povećati broj kajkavizama ili čakavizama da bi se smanjio broj srbizama). U prilog tome ide ovakvo mišljenje: "A rječnik očistiti od mnoštva srbizama, nepotrebnih turcizama i helenizama i sve to nadoknaditi iz prebogatih rječnika dvaju zanemarenih hrvatskih jezika, čakavskoga i kajkavskoga" (Bilić 1997: 17). Za sadašnju situaciju ne možemo reći da je povoljna za jačanje kompatibilnosti. Takva je tendencija najmanje izražena na hrvatskoj strani.

Kompatibilnost koja nastaje u dodiru B, K, S sa nekim evropskim ili svjetskim jezikom generiše kompleksni ili simpleksni ekstrakategorijal (s jedne strane, BKS-ekstrakategorijal, a s druge, B-ekstrakategorijal, K-ekstrakategorijal i S-ekstrakategorijal). Svaki pojedinačni jezik ima neki dominantni ekstrakorelacioni jezik: hrvatski – mađarski, italijanski..., srpski – grčki, turski, ruski..., bošnjački – turski... U današnje vrijeme kao dominantni izvor ekstrakategorijalne kompatibilnosti dolazi engleski. Ta interakcija je gotovo isključivo jednosmjerna: bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski više primaju iz drugih jezika, nego što sami daju. Purizam pruža mnogo manje manevarskog prostora za "razmjenu dobara", dok internacionalizam tome znatno doprinosi.

44. Za datu temu nije bez značaja utvrditi korelacionu prirodu jednog pojma koji se često spominje: standardna novoštokavština. Odnos između nje i standardnih jezika B, K, S je vrlo komplikovan. Prvo, ako se danas govori o standardnoj novoštokavštini, postavlja se pitanje o kakvom se standardu radi ako se ima u vidu činjenica da je srpskohrvatski standard na svim područjima napušten. Ukoliko se ipak prihvati činjenica da on na neki način postoji, znači li to da i sada imamo jedan uopšteni standard (srpskohrvatski) i tri konkretna standarda (bošnjački, hrvatski i srpski). Ako se dobije pozitivan odgovor, onda se može reći da se standardna novoštokavština (kao apstrakcija, prema D. Brozoviću) i njene varijante nalaze u okviru intrakorelacionala, a standardni B, K, S u okviru interkorelacionala. Drugim riječima, bivša istočna i zapadna varijanta su intrakorelacioni fenomeni, a sadašnji standardni srpski i standardni hrvatski jezik interkorelacioni fenomeni. Apstraktni model standardizacije jednog jezika uvijek zahtijeva da se njene konkretne realizacije ostvaruju u istom kategorijalnom sistemu (intrakorelacionalu), dok se model apstraktno standardizacije (ako ona uopšte i postoji) i tri modela konkretne standardizacije (B, K, S) realizuju u različitim kategorijama (intra- i interkorelacionalu).

45. Standardološka konvergentna i divergentna ispoljavaju se i u odnosu na pojedine lingveme. Recimo, u divergenciju se uklapa nastojanje da se uklone dvostrukosti i višestrukosti. Posebno je u ovoj orijentaciji karakteristična borba protiv sinonimije, koju neki čak smatraju balastom, ne shvatajući da ona nije samo strukturnojezički, već i stilski/stilistički fenomen i da se pomoću nje postiže raznovrsnost i ljepota kazivanja.⁸ Radikalni divergentizam teži onome što je nezamislivo za prirodni jezik i što vodi ili može voditi njegovom uništenju – da se dobije sistem po principu 1 : 1 (jedna riječ : jedno značenje). U divergenciji i konvergenciji značajnu ulogu ima sve ono što čini konjunkciju (*i... i*) i disjunkciju (*ili... ili*).

46. Zaključak. B, K, S obrazuju veoma složen i kompleksan sistem unutrašnjih i spoljnih odnosa, koji se realizuju u okviru tri podsistema: intra-, inter- i ekstrakorelacionala. Standardizacija tih jezika odvija se u borbi dviju tendencija – konvergentne i divergentne. Postojanje jedne od njih izaziva gotovo uvijek pojavu druge. U pomenuta tri sistema B, K, S imaju različite kategorijalne vrijednosti. Kao varijante oni mogu dolaziti samo u okviru intrakorelacionala (što je bilo aktuelno sve do 90-ih godina prošlog stoljeća). Kao standardni jezici oni postoje u okviru interkorelacionala (što je sada realnost). Ovi jezici nalaze se i u ekstrakorelacionalu, ali ne u međusobnoj interakciji, nego u saodnosu sa manje srodnim ili genetski različitim jezicima. Interakcijski posmatrano (1) varijante su intrakorelacioni fenomen, (2) standardni jezici interkorelacioni fenomen, a (3) genetski manje bliski i različiti kontakti jezici ekstrakorelacioni fenomen. Na korelacionom planu postoje tri vrste jezika – intrakorelacioni, interkorelacioni i ekstrakorelacioni. Intrakorelacioni jezici su neinterakcijski, međusobno izolovani jezici, koji u svome sastavu mogu imati varijante. Takav je bio srpskohrvatski jezik. Takva su sada tri posebno standardizovana jezika – bošnjački, hrvatski i srpski, u okviru kojih se već sada govori o različitim varijantama. O interkorelacionom jeziku radi se ukoliko određeni jezik stupa u homogenu interakciju sa veoma bliskim jezikom, jezikom zasnovanim na potpuno istoj osnovi. Tako su B, K ili S tri interkorelaciona jezika. Ekstrakorelacioni jezik imamo u slučaju kada neki jezik stupa u heterogenu interakciju sa manje bliskim ili genetski različitim jezikom, recimo kada se B, K ili S nalaze u interakciji sa slovenačkim, makedonskim, engleskim, njemačkim, ruskim, kineskim... onda su B, K ili S ekstrakorelacioni jezici. U skladu s tim i drugi član jezičkog korelacionog para ima istu vrijednost (ako je A interkorelacioni ili ekstrakorelacioni jezik u odnosu na B, onda je i B interkorelacioni, odnosno ekstrakorelacioni jezik u odnosu na A).

⁸ Neki hrvatski lingvisti (Babić, Brozović, Pranjeković) vide u pretjeranoj i neargumentovanoj borbi protiv srbizama opasnost po stilsko bogatstvo i raznovrsnost hrvatskog jezika.

Literatura

- Andrić 1927; 2001: **Andrić, Nikola**. Koje nam beogradske riječi ne trebaju. – U: Jezikoslovne rasprave i članci. – Priredio Marko Samardžija. – Zagreb: Matica hrvatska. – S. 452-463. Prvi put objavljeno: Hrvatsko kolo, Zagreb: 1927, VIII, s. 271-284.
- Babić 1997: **Babić, Stjepan**. Hrvatski književni jezik u Bosni i Hercegovini. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 45. – S. 29-34.
- Babić 1964; 2001: **Babić, Stjepan**. Uklanjanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika. – U: Babić Stjepan. Hrvatska jezikoslovna prenja. – Zagreb: Globus. – S. 257-271.
- Babić 2004: **Babić, Stjepan**. Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bašić 1994: **Bašić, Nataša**. "Nasilna kroatizacija". – U: Jezik. – Zagreb. – God. 41. – S. 157-161.
- Belić 1951: **Belić, Aleksandar**. Oko našeg književnog jezika: Članci. Ogledi i popularna predavanja. – Beograd: Srpska književna zadruka. – 350 s.
- Bilić 1997: **Bilić, V**. Hrvatski jezik. – U: Hrvatsko slovo – Zagreb: 17. 9. 1997. – S. 17.
- Brozović 1994: **Brozović, Dalibor**. Programska stajališta HDZ-a o hrvatskome jeziku. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 41. – S. 83-85.
- Brozović 1998: **Brozović, Dalibor**. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svjetlu. – U: Jezik – Zagreb. – God. 45. – S. 161-176.
- Brozović 1999: **Brozović, Dalibor**. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 47. – S. 13-16.
- Brozović 2003: **Brozović, Dalibor**. Genetskolingvistički i sociolingvistički kriteriji u sistematizaciji južnoslavenskih idioma, s posebnim obzirom na Bosnu i Hercegovinu. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 50. – S. 1-6.
- Isaković 1997: **Isaković, Alija**. Bosanski jezik. – U: Język wobec przemian kultury. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – S. 68-80.
- Ivić 1990: **Ivić, Pavle**. O jeziku nekadašnjem i sadašnjem. – Beograd – Priština: BIGZ, Jedinstvo. – 335 s.
- Ivić 1999-web: **Ivić, Pavle**. Jezičko planiranje u Srbiji danas. – U: Jezik danas. – Novi Sad. – Br. 9. – Web: http://host.sezampro.yu/jezikdanas/9-99/9-99_2.htm
- Ivić/Brborić 1995: **Ivić, Pavle, Brborić, Branislav**. Srpski jezik danas. – Priština: Narodna univerzitetska biblioteka Novi svet. – 31 s.
- Jahić 1999: **Jahić, Dževad**. Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora. – Sarajevo: Ljiljan. – 267 s.
- Jonke 1964: **Jonke, Ljudevit**. Književni jezik u teoriji i praksi. – Zagreb: Znanje. – 291 s.

- Kačić 1995: **Kačić, Miro**. Hrvatski i srpski: Zablude i krivotvorine. – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta. – 155 s.
- Katičić 2004: **Katičić, Radoslav**. Hrvatski jezični standard. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 51. – S. 49-60.
- Klajn 1996: **Klajn, Ivan**. Leksika. U: Srpski jezik. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. – S. 37-86.
- Kordić 2003: **Kordić, Snježana**. Pogled unazad, pogled unaprijed. – U: Republika. – Zagreb 2003/1-2. – S. 150-178.
- Kramarić 1996: **Kramarić, I**. Kazne za nasrtaje na hrvatski jezik. – U: Hrvatsko slovo. – Zagreb. – 15. 3. 1996. – S. 12.
- Lewandowski 1994: **Lewandowski, Theodor**. Linguistisches Wörterbuch. Bd 1-3. – Heidelberg – Wiesbaden: Quelle & Meyer. – 1287 S. – Bd I: 1-415 S. – Bd II: 416-882 S. – Bd. III: 883-1287 S.
- Marojević 2001: **Marojević, Radmilo**. Novi Rat za srpski jezik i pravopis: lingvistički ogledi iz fonologije i ortografije. – Beograd – Banja Luka – Podgorica: Trebnik – Media centar Prelom – Unireks. – 242 s.
- Medić 2000: **Medić, Mile**. Najezda stranih reči na srpski jezik. – Beograd: Nolit. – 154 s.
- Medić 2004: **Medić, Mile**. Obmane i zablude branitelja stranih reči. – Ruma: Srpska knjiga. – 180 s.
- Metzler Lexikon Sprache 2002: Metzler Lexikon Sprache / Herausgegeben von Helmut Glück. – Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler. – 817 s.
- Nikčević 2001: **Nikčević, Vojislav**. Gramatika crnogorskog jezika. – Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti. – 585 s.
- Norma i kodifikacija 2005: Norma i kodifikacija crnogorskog jezika / Glavni i odgovorni urednik Vojislav P. Nikčević. – Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje. – 526 s.
- Pavičić 2001: **Pavičić, Josip**. Ispod jezika: komentari o jeziku i Hrvatima. – Zagreb: Naklada Pavičić. – 355 s.
- Pranjeković 1997a: **Pranjeković, Ivo**. O srbizmima. – U: Pranjeković Ivo. Jezikoslovna sporenja. – Zagreb: Konzor. – S. 117-121.
- Pranjeković 1997b: **Pranjeković, Ivo**. Jezična politika u Bosni i Hercegovini. – U: Behar. – Zagreb: V-VI. – S. 18-19.
- Pranjeković-web: <http://www.matica.hr/Vijenac/vij209.nsf/AllWebDocs/prenja?OpenDocument&Click=>
- Radovanović 1998: **Radovanović, Milorad**. Planiranje jezika i jezička politika: principi i tendencije (na primeru srpsko-hrvatske relacije). – U: Jazykovedný časopis. – Praha. – 49/1-2. – S. 57-74.
- Ridanović 2006: **Ridanović, Midhat**. Jezik naš nasušni. – Sarajevo. – Naši dani. – Broj 493.
- Ridanović-web: **Ridanović, Midhat**. <http://midhatridjanovic.blog.hr/>

- Skerlić 1918: **Skerlić, Jovan**. Eseji o srpsko-hrvatskom pitanju. – Zagreb: Jugoslavensko nakladno dioničarsko društvo. – 100 s.
- Slovo o srpskom jeziku 1998: Slovo o srpskom jeziku / Urednik Angelina Marković. – Beograd: Fond istine o Srbima, 1998. – 73 s.
- Srpski jezik 1996: Srpski jezik na kraju veka / Redaktor Milorad Radovanović. – Beograd – Kraljevo: Institut za srpski jezik SANU – Slovo. – 201 s.
- Šipka 2006: **Šipka, Milan**. Jezik i politika: sociolingvističke analize. – Beograd: Beogradska knjiga. – 237 s.
- Škarić 1994: **Škarić, Ivo**. Hrvatski jezik danas. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 41. – S. 97-103.
- Škarić 1999: **Škarić, Ivo**. Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. – U: Govor. – Zagreb. – XVI/2. – S. 117-137.
- Škarić 2001a: **Škarić, Ivo**. Razlikovna prozodija. – U: Jezik. – Zagreb. – God. 48. – S. 11-19.
- Škarić 2001b: **Škarić, Ivo**. Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). – U: Govor. – Zagreb. – Br. 1. – S. 1-31.
- Škarić 2002: **Škarić, Ivo**. Naglasci iz suprotstavljenih pravila. – U: Govor. – Zagreb. – XIX/2. – S. 117-137.
- Škiljan 1988: **Škiljan, Dubravko**. Jezična politika. – Zagreb: Naprijed. – 162 s.
- Težak 1999: **Težak, Stjepko**. Hrvatski naš (ne)zaboravljeni. – Zagreb: Tipex. – 301 s.
- Tošović 2006: **Tošović, Branko**. Fonetsko-fonološke razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika. – U: Jezikovna predanost. – Maribor. – Zora. – S. 165-181.
- Tošović 2007: **Tošović, Branko**. Identitet ↔ Identičnost ↔ Razlika. – U: Jezik i identiteti. – Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. – S. 651-660.
- Vajzović 2001: **Vajzović, Hanka**. Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini: Komunikativna i simbolička funkcija jezika. – U: Jezik i demokratizacija. – Sarajevo: Institut za jezik. – Posebna izdanja. – Knj. 12. – S. 79-93.
- Valjevac 2005: **Valjevac, Naila**. Standardna novoštokavština i jezička situacija u Bosni i Hercegovini. – U: Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija. – Sarajevo: Radovi Instituta za jezik. – Knj. XVII. – S. 4-111.

Konvergente und divergente standardologische Wechselwirkungen (Das BKS-Korrelational)

Zusammenfassung 1. In interaktioneller Hinsicht bilden Sprachen drei korrelative Subsysteme, nämlich ein intra-, inter- und extrakorrelationales. Das Intra-korrelational stellt ein System von Beziehungen innerhalb einer Sprache dar (z. B. bosniakisches, kroatisches und serbisches Intrakorrelational). Das Interkorrelational bildet ein Netz von Beziehungen zwischen einer Sprache mit zumindest zwei sehr nahe verwandten Sprachen (so etwa bilden bosnisch/bosniakisch, kroatisch und serbisch das BKS-Korrelational). Das Extrakorrelational beinhaltet eine Wechselwirkung zwischen nicht verwandten, genetisch unterschiedlichen und in räumlicher (z. B. das kroatisch-deutsche Extrakorrelational) oder zeitlicher Hinsicht getrennten Sprachen (kroatisch-lateinischer Extrakorrelational). Tritt innerhalb eines der drei genannten Systeme Kompatibilität auf, kommt es zur Entstehung eines Kategorials.

In korrelativen Systemen wirken unterschiedliche Prozesse, bei denen sich vor allem zwei Tendenzen festmachen lassen. Die erste strebt nach einem Ausgleich, einer Synchronisierung, Annäherung, einer Integrierung, Homogenisierung, einer Unifizierung. Eine solche Tendenz bezeichnen wir als Konvergenz. Die zweite Tendenz geht in eine vollkommen andere Richtung und strebt nach einer Distanzierung, Unterscheidung, Differenzierung, Teilung, Entzweiung, Auflösung, Entfremdung, einer Disolution. Tendenzen dieser Art nennen sich Divergenz. Im Intrakorrelational dominiert eine Konvergenz, im Interkorrelational manifestieren sich eine Divergenz und eine Konvergenz, während es im Extrakorrelational zu einem gegenseitigen Austausch kommt.

2. Betrachten wir eine Standardisierung aus der Perspektive der Wechselwirkung heraus, können wir abermals zwei Tendenzen ausmachen, nämlich eine zentripetale und eine zentrifugale. Eine zentripetale Orientierung verfolgt eine Annäherung und einen Ausgleich der Standards sowie die Durchführung einer konvergenten Standardisierung. Eine zentrifugale Standardisierung strebt nach einer Differenzierung und erzeugt eine divergente Standardisierung. Bei einer konvergenten Standardisierung liegt der Schwerpunkt auf Übereinstimmung, wogegen er bei einer divergenten auf Unterschiedlichkeit basiert. Treffen nun die beiden Tendenzen aufeinander und vermischen sich gegenseitig, entsteht eine kodivergente Standardisierung. Diese tritt dann auf, wenn eine doppelte, gleichzeitig parallele Orientierung sowohl in Richtung Übereinstimmung als auch Unterschiedlichkeit vorliegt.

3. In dieser Arbeit unternimmt der Autor den Versuch, die Sprachen serbisch, kroatisch und bosniakisch und ihre jeweiligen Standardisierungen im Rahmen der oben genannten drei korrelativen Systeme (Intra-, Inter- und Extrakorrelational) zu betrachten. Dabei entstand die allgemeine Schlussfolgerung, dass in allen drei Systemen bzw. Sprachen bzw. Standardisierungen die beiden Tendenzen Konvergenz und Divergenz in verschiedenen Ausprägungen bestehen.

Schlüsselwörter Korrelation, Korrelational, Kategorial, bosnisch/bosniakisch, kroatisch, serbisch, Standardisierung